

УДК 821.161.2.09:929

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-515-523](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-515-523)

Шевченко Світлана Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

ПРИНЦИПИ ГУМАНІЗМУ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІХ ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розглянуто принципи гуманізму та толерантності у філософсько-освітніх поглядах українських діячів першої половини ХХ століття. Показано, що національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти яка вона визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства в незалежній Україні. У зв'язку з науково-технічною революцією та стрімким розвитком науки на початку та впродовж ХХ ст., ідеї гуманізму в постмодернізмі мав новий розвиток необхідності створення ідеала.

Розкрито проблеми, з яким стикається сучасна школа і які стають перед педагогом. Це стається тому що учні і студенти живуть у багатонаціональному українському суспільстві, де відмінність систем цінностей та принципів часто є джерелом конфліктних ситуацій. Висвітлено події, які відбувалися у ХХ – на початку ХХІ століття: насильство і толерантність як тенденції розвитку сучасного суспільства набули серйозного розвитку і перетерпіли істотну еволюцію. Оскільки соціальні перетворення та технологічні нововведення, що лежать в основі глобалізації економіки та інформатизації, наклали відбиток на характер актів насильства, тактику їх здійснення та методи протидії ним. Встановлено хто з філософів, культурологів, політологів та педагогів у ХХ столітті досліджував та найбільш активно подавав ідеї становлення діалогу культур і принципи толерантності.

Дано визначення, що таке толерантність і обґрунтовано поняття толерантності, яке формувалося протягом ХХ – на початку ХХІ століття. Проведено аналіз праць учених-дослідників історії становлення і розвитку ідеї толерантності. Доведено, що толерантність і в далекому минулому, і в умовах бурхливого сьогодення вважається людською чеснотою і суспільною цінністю, що підтримує стабільність соціуму. Тобто – толерантність передбачає терпимість до відмінностей інших, не порушуючи їхніх прав і

свобод; дотримання принципу толерантності призводить до розповсюдження демократії і захисту прав людини, а вихід за межі терпимості призводить до порушень прав людини, насильства і озброєних конфліктів у поліетнічному, поліконфесійному або полікультурному суспільстві.

Ключові слова: принципи гуманізму, філософсько-освітніх погляди, українські діячі, толерантність, виховання, підростаюче покоління, Україна.

Shevchenko Svitlana Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv St., 52D, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

THE PRINCIPLES OF HUMANISM AND TOLERANCE IN THE PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL VIEWS OF UKRAINIAN WORKERS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The article examines the principles of humanism and tolerance in the philosophical and educational views of Ukrainian figures of the first half of the 20th century. It is shown that the national program of education of children and student youth in Ukraine is an important and effective scientific basis for the implementation of state policy in the field of education, which determines the strategy of education of the younger generation in the conditions of the formation of civil society in independent Ukraine. In connection with the scientific and technical revolution and the rapid development of science at the beginning and throughout the 20th century, the ideas of humanism in postmodernism had a new development of the need to create an ideal.

The problems faced by the modern school and faced by the teacher are revealed. This happens because pupils and students live in a multinational Ukrainian society, where differences in value systems and principles are often the source of conflict situations. The events that took place in the 20th - at the beginning of the 21st century are highlighted: violence and tolerance as trends in the development of modern society gained serious development and underwent a significant evolution. Since social transformations and technological innovations, which are the basis of economic globalization and informatization, have left an imprint on the nature of acts of violence, the tactics of their implementation and methods of countering them. It has been established which of the philosophers, culturologists, political scientists and teachers in the 20th century researched and most actively presented the ideas of the formation of the dialogue of cultures and the principles of tolerance.

The definition of tolerance is given and the concept of tolerance, which was formed during the 20th - at the beginning of the 21st century, is substantiated. An analysis of the works of research scientists on the history of the formation and

development of the idea of tolerance was carried out. It has been proven that tolerance, both in the distant past and in the conditions of the stormy present, is considered a human virtue and a social value that supports the stability of society. That is, tolerance implies tolerance of the differences of others, without violating their rights and freedoms; observance of the principle of tolerance leads to the spread of democracy and the protection of human rights, and going beyond the limits of tolerance leads to violations of human rights, violence and armed conflicts in a multi-ethnic, multi-confessional or multicultural society.

Keywords: principles of humanism, philosophical and educational views, Ukrainian figures, tolerance, upbringing, the younger generation, Ukraine.

Постановка проблеми. Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти; вона визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства в незалежній Україні. Програму спрямовано на реалізацію соціальної функції виховання – забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності.

Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті, Національній програмі виховання дітей і учнівської молоді в Україні, Конвенції ООН про права дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш активно ідеї становлення діалогу культур і принципи толерантності досліджували філософи, культурологи, політологи, педагоги у ХХ ст.: М. Біхтін, І. Франко, П. Флорентійський, В. Біблер. Педагогіку толерантності досліджували: М. Уолцер, К. Нідерсон, В. Подобед, В. Антипова. Сучасна наука розглядає проблему толерантності в онтогенезі у філософському, психологічному, педагогічному та соціокультурному контекстах. Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема осмислення сутності феномена «толерантність» та його особливої значущості для формування професіоналізму особистості педагога досліджено у наукових працях вітчизняних (М. Андреев; О. Безносюк, О. Волошина, О. Грива, В. Калошина, О. Кихтюк, І. Кресіна, О. Майборода, О. Отич, В. Пісоцький, Т. Пилипенко, М. Товта, Ю. Тодорцева, О. Швачко та ін.) та російських (О. Асмолов, С. Бондирева, Б. Герщунський, Д. Зіновьев, Є. Кротков, М. Маріманова, А. Погодіна, Л. Скворцов та ін.) учених. Теоретичні засади виховання гуманістичних цінностей та формування професійної свідомості педагога, а також демократичні підходи до організації навчально-виховного процесу знайшли висвітлення у дослідженнях Г. Балла, А. Духновича, В. Кан-Каліка, Я. Коменського, А. Макаренка, В. Семиченка,

Є. Шиянова та ін. У контексті наукового пошуку цінними є дослідження вітчизняних учених щодо реформування та розвитку педагогічної освіти в Україні (С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін.). Особливо важливе значення мають наукові розвідки з теорії і практики професійної підготовки педагогів у зарубіжному досвіді (Н. Авшенюк, Т. Кошманова, М. Лещенко, З. Малькова, О. Матвієнко, А. Парінов, Л. Пуховська, О. Романенко та ін.). Закономірною і об'єктивною є тенденція зростання ролі того комплексу знань сучасних педагогічних концепцій, які поєднуються в поняття «українознавство», «народознавство», що мають в історії української освіти і суспільного розвитку достатньо глибоке коріння [3]. Вони були розроблені видатними представниками української культури та наукової думки (І. Франко, В. Вернадський, М. Грушевський, С. Єфремов та ін.). Посилення українознавчого фактора у підготовці педагогічних кадрів виводить свідомість суспільства із орбіти меншовартості, консолідує і об'єднує його в умовах поліетнічності і полікультурності, створює новий соціокультурний простір, спрямований на загальний інтелектуальний, професійний, громадський розвиток нових поколінь громадян.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. ХХ століття створило передумови постійної загрози цивілізаційних конфліктів, що приймають форму світових війн. Основою цих конфліктів є класові, расові ідеї, ідеї цивілізаційної несумісності. Затвердження на історичній арені нацистських рухів, як відомо, було нерозривно пов'язано з відкиданням універсальних принципів рівності, людяності і толерантності.

Проблеми, з яким стикається сучасна школа і які стають перед педагогом – це ускладнення міжетнічних відносин, розшарування населення, нетерпимість до людини іншої віри, поглядів тощо. Багато ознак (соціальних, політичних, ідеологічних, релігійних, етнічних та інших) розділяють громадян на групи зі своїми інтересами, уявленнями про своє оточення. Це віддзеркалюється в освітніх колективах учнів і студентів, тому що вони живуть у багатонаціональному українському суспільстві. Відмінність систем цінностей та принципів часто є джерелом конфліктних ситуацій.

Мета статті - висвітлити принципи гуманізму та толерантності у філософсько-освітніх поглядах українських діячів першої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з науково-технічною революцією та стрімким розвитком науки на початку та впродовж ХХ ст., ідеї гуманізму в постмодернізмі отримали новий розвиток: необхідність створення ідеала, відновлення віри у сенс людського буття. Люди власною працею створили те, про що їм не могли мріяти зовсім недавно: лікування здавалося б смертельних хвороб, освоєння неба, польоти у космос, мережа Інтернет, бездротовий зв'язок та ін. Але в той же час люди почали забувати про ідеали, цінності миру, моральні цінності, що в свою чергу призвело до втрати

людиною фундаменту свого буття. Хоч на думку постмодерністів людина не спроможна змінити та пізнати оточуючий світ, однак, я так не вважаю, вона повинна прагнути пізнавати себе, вдосконалювати та змінювати себе. Ідеї гуманізму найбільшого розквіту отримали в епоху Відродження, коли людину вважали найвищою цінністю у світі, і вона мала право всебічно розвиватися. Але зараз, дещо на новому рівні, інтерес до них посилюється знову. Він обумовлений зміненими умовами життя та саморозвитку суспільства, які вбачаються в зростанні значення науки і освіти, виховання, у свободі вибору людиною свого власного погляду на життя, у підвищенні ролі духовної культури та формуванні нових типів міжособистісних і соціальних відносин. Існування в світі деструктивних сил, в першу чергу війни, міжнародного тероризму, націоналістичного і релігійного фанатизму, наявність ядерної та бактеріологічної зброї не зменшує, а тільки посилює значення гуманізму, який бере на себе відповідальність за продовження в нових формах і новими засобами реалізації великого проекту Відродження, невіддільне від науки, демократії та захисту прав людини. Гуманізм другої половини ХХ – початку ХХІ ст. – найпотужніший, хоча здебільшого і латентний напрямок в культурі і способі життя найбільш цивілізованих країн світу, що здобула відмінні риси, що не дозволяють редукувати і монополізувати його окремими – екологічними, політичними та релігійними – рухами сучасної культури. За пройдений час між епохою Відродження та сьогоднішнім, людство зазнало багато втрат і невдач, пережило дві Світові війни, голокост, чуму та багато інших потрясінь. Це призвело до того, що людство стало більше цінувати своє життя та життя кожного індивіда, цінувати ближнього, і цим ми бачимо, що сам гуманізм перетік у цінування життя не кожної людини окремо, а людства в цілому.

У ХХ – на початку ХХІ століття насильство і толерантність як тенденції розвитку сучасного суспільства набули серйозного розвитку і перетерпіли істотну еволюцію, оскільки соціальні перетворення та технологічні нововведення, що лежать в основі глобалізації економіки та інформатизації, наклали відбиток на характер актів насильства, тактику їх здійснення, методи протидії ним. Цю трансформацію пов'язують із процесом глобалізації, який оголив багато суперечностей цивілізації, зробив очевидною несправедливість устрою світу і перш за все у царині розподілу матеріальних благ. Посилення технологічних, економічних зв'язків різних регіонів планети, постійне зростання руйнівної сили сучасної зброї, досягнення у сфері інформаційних відносин – все це призвело до того, що суспільство зіткнулося із насильством, яке набуло нових небезпечних форм, що є результатом своєрідного зрощення політики, економіки і корупції як наслідку панування впродовж тривалого часу антикультури мілітаризму. Майже до 90-х років ХХ століття розуміння боротьби з агресивними проявами насильства, головним чином, зводилося до їх одностайного етичного та політичного засудження. Але зараз вже очевидно,

що такий підхід є безрезультатним і потрібні скоординовані практичні дії, що вимагають, у свою чергу, більш серйозних та об'єктивних теоретичних розробок. Існує тенденція зростання кількості проявів різних форм і видів насильства у всьому світі при збереженні низького рівня стану запобігання та боротьби з ним. Додаткові перешкоди на шляху створення практично значущого та ефективного механізму регулювання боротьби з агресивними формами насильства на всіх рівнях їх прояву створює відсутність теоретичного розмежування понять агресії і насильства, терпимості і толерантності.

Толерантність – це намагання зрозуміти цінності та особливості світогляду іншої людини, це не поблажливість, але й не байдужість, не мовчазна терплячість до спотворених форм поведінки людей, проте й не вседозволеність, що часто межує з агресією й неодмінно призводить до прихованих чи відверто виражених конфліктів.

Толерантність як ставлення, породжує довіру, готовність до співробітництва й компромісу, товариськість і дружелюбність.

Толерантність – це один із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. Поняття толерантності означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти і поважати іншу думку та невороже її зустрічати. Педагогічна толерантність має першорядне значення в роботі педагога, і саме у цьому, на жаль, відчувається досить істотний дефіцит поваги і терпимості. Розуміння толерантності як поваги і визнання рівності, відмови від домінування і насильства, визнання багатомірності людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору має бути основою професійної діяльності педагога. мислення учнів, сприяти їх цивілізованому діалогу з підлітками та дорослими, створенню безпечного освітньо-виховного середовища [2].

Поняття толерантності формувалося впродовж багатьох століть, і цей процес продовжується до сьогодні. Принципами терпимості та поваги до оточуючих керувалися ще давньогрецькі філософи. Толерантність яскраво простежується у ідеях гуманізму. І звертаючись до історії становлення і розвитку ідеї толерантності, не можна обминути таку яскраву і незвичайну постать в історії України, як філософ Г.С. Сковорода. Гуманістичні, толерантні ідеї сповідували передусім українські письменники ХІХ-ХХ ст., які наполегливо проводили думки про національні та загальнолюдські цінності-взаєморозуміння, терпимість, щастя, добро, гуманізм. Зокрема Т.Г. Шевченко виділяв як найвище благо – добро, волелюбність, ненасилля, вірив в їх перемогу над злом, тиранією. Істинним гуманізмом пронизана творчість Лесі Українки, Богдана Лепкого, Василя Стуса, Василя Симоненка, публіцистична і педагогічна спадщина Б.Д. Грінченка, В.О. Сухомлинського.

Накопуючи різносторонні значення, термін «толерантність» прагне відповідати дійсності, в якій численні прояви нетерпимості вимагають нових засобів подолання. Отже «скарбничка» толерантності постійно поповнюється. Згідно визначенню, поданому в Декларації принципів толерантності (підписана 16 листопада 1995 року в Парижі 185 державами-членами ЮНЕСКО), толерантність – це «пошана, ухвалення і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів виявлення людської індивідуальності». Це визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, зросту, інвалідів, мови, релігії, політичних або інших думок, національного або соціального походження. 16 листопада проголошено Міжнародним Днем толерантності, який щорічно відзначається у країнах-членах цієї організації. Міжнародний День толерантності набуває особливого значення з початком нового тисячоліття, перше десятиріччя якого Генеральною Асамблеєю ООН проголошено Міжнародним десятиріччям культури миру та ненасилля (2001-2010 рр.)

Толерантність – це мистецтво жити з іншими людьми та з іншими ідеями.

Слово «толерантність» – сьогодні одне з найпопулярніших, найуживаніших у світі. У нашому суспільстві все частіше з'являється воно у лексиці державних, громадських, культурних діячів, журналістів – усіх тих, хто причетний до процесу демократичних перетворень. Воно як пароль, який свідчить про належність його носія до кола людей з сучасними поглядами на життя та міжособистісні стосунки. Для України, як багатонаціональної держави з розмаїттям культур і релігій, питання терпимості, етичності, гуманістичного виховання стають чи не головним чинником внутрішньої стабільності країни. Толерантність у всі часи вважалася людською чеснотою. Вона передбачає терпимість до відмінностей серед людей, уміння жити, не заважаючи та не порушуючи прав і свобод інших. Толерантність також є основою демократії і прав людини. Нетерпимість у полі етнічному, полі конфесійному або полі культурному суспільстві призводять до порушень прав людини, насильства і озброєних конфліктів, війни. В історії людства нетерпимість була завжди, вона породжувала війни, релігійні переслідування й ідеологічні протистояння. У повсякденному житті вона виражалася і виражається у фанатизмі, стереотипах, образах, а на державному рівні – у расовій дискримінації, переслідуванні за національністю, релігійною ознакою, у порушенні найважливіших демократичних свобод.

Принципи толерантності як основа права і свободи закріплені в законних актах і проголошені в міжнародних деклараціях. Базовий документ – Загальна декларація прав людини, а також Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Недопущення расизму і расової дискримінації закріплені, перш за все, в

Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. В рамках Ради Європи діє Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод. 12-й протокол Конвенції зобов'язує держави, що ратифікували його, гарантувати будь-які права без дискримінації і передбачає механізм покарання у разі невиконання зобов'язань. Поняття толерантності у різних мовах відрізняється смисловими відтінками, що зумовлено культурними та ментальними особливостями. Наприклад, у французькій цей термін означає повагу до свободи іншого, у китайській – уміння дозволяти, проявляти великодушність, в арабській бути толерантним – означає бути терпимим. Аналізуючи культурну спадщину нашого народу, що ґрунтується на «філософії серця», можна з переконанням засвідчити, що толерантність у сприйнятті українця співвідноситься з поняттям поваги й любові. Ідеї толерантності набувають все більшого визнання в сучасному світі, все більше країн активно запроваджують їх у свою освіту, державно-суспільне життя, розглядають їх як найдієвіший засіб досягнення взаєморозуміння, взаємоповаги, злагоди своїх громадян.

Висновки. Таким чином, толерантність і в далекому минулому, і в умовах бурхливого сьогодення вважається людською чеснотою і суспільною цінністю, що підтримує стабільність соціуму. Вона передбачає терпимість до відмінностей інших, не порушуючи їхніх прав і свобод. Дотримання принципу толерантності призводить до розповсюдження демократії і захисту прав людини. Вихід за межі терпимості призводить до порушень прав людини, насильства і озброєних конфліктів у поліетнічному, поліконфесійному або полікультурному суспільстві.

Література:

1. Аксиологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: монографія / За заг. ред. Л.О. Хомич. – Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 143 с.
2. Андрущенко В.П. Релігійна педагогіка. // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. Ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – с. 769.
3. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн.2: Друга половина ХХ ст. Підручник / За ред. В. Г. Дончика. Київ: Либідь, 1998.
4. Діалектика художнього пошуку. Літературний процес 60-80-х років. Київ: Наук. думка, 1989. 320 с.
5. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту. Сучасність. 2000. № 4. С. 65-84.
6. Тарнашинська Л. Шістдесятництво: філософія покоління як «публічна свідомість». V Конгрес Міжнародної асоціації українців. Літературознавство. Чернівці, 2003. Кн. 2.
7. Шевченко С.М. Просвітницька й педагогічна діяльність Юрія Федьковича (1834-1888) чи миттєвості сьогодення... *Наука і техніка сьогодні*. (Серія «Педагогіка»): журнал. Видавнича група «Наукові перспективи», 2023. № 3(17). С. 472-481. (Категорія Б). [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3\(17\)-472-481](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3(17)-472-481) Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/734635/>

References:

1. Aksiologichny`j pidxid – osnova formuvannya cilisnoyi osoby`stosti majbutn`ogo pedagoga: monografiya [The axiological approach is the basis of the formation of a holistic personality of the future teacher: a monograph] (2010). Za zag. red. L.O. Xomy`ch. Ky`yiv-Nizhy`n: Vy`davec` PP Ly`senko M.M., Kyiv, 143. [in Ukrainian].
2. Andrushhenko V.P. (2008). Religijna pedagogika [Religious pedagogy]. Ency`klopediya osvity` [Encyclopedia of education]. Akad. ped. nauk Ukrayiny`- Acad. pedagogue of sciences of Ukraine, K.: Yurinkom Inter, Kyiv, 769. [in Ukrainian].
3. Istorija ukrajins`koyi literatury` XX stolittya: U 2 kn. Kn.2: Druga polovy`na XX st. [History of Ukrainian literature of the 20th century: In 2 books. Book 2: Second half of the 20th century]. (1998). Pidruchny`k-Textbook. Ky`yiv: Ly`bid, Kyiv. [in Ukrainian].
4. Dialekty`ka xudozhn`ogo poshuku [Dialectics of artistic search]. (1989). Literaturny`j proces 60-80-x rokiv-The literary process of the 60s and 80s., Kyiv, 320. [in Ukrainian].
5. Paxl`ovs`ka O. (2000). Ukrajins`ki shistdesyatny`ky`: filosofiya buntu [Ukrainian sixties: philosophy of rebellion]. Suchasnist` - Modernity, 4, 65-84. [in Ukrainian].
6. Tarnashy`ns`ka L. (2003). Shistdesyatny`cztvo: filosofiya pokolinnya yak «publichna svidomist`» [Sixties: the philosophy of the generation as "public consciousness"]. V Kongres Mizhnarodnoyi asociaciyi ukrajinistiv. Literaturoznavstvo - V Congress of the International Association of Ukrainianists. Literary studies, *Chernivci*, 2. [in Ukrainian].
7. Shevchenko S.M. (2023). Prosvitny`cz`ka j pedagogichna diyal`nist` Yuriya Fed`kovy`cha (1834-1888) chy` my`ttyevosti s`ogodennya... [The educational and pedagogical activity of Yuriy Fedkovich (1834-1888) or the moments of today...]. Nauka i texnika s`ogodni. (Seriya «Pedagogika»): zhurnal - Science and technology today. (Series "Pedagogy"): journal, Vy`davny`cha grupa «Naukovi perspekty`vy», 3(17), 472-481. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3\(17\)-472-481](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3(17)-472-481) Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/734635/> [in Ukrainian].